

Огляд журналів.

Для цієї книжки «України» було переглянуто такі журнали: за 1907 рік «Літературно-Науковий Вістник», кн. I—III; «Записки Наукового Товариства імені Шевченка», кн. I, «Русское Богатство», кн. I—II; «Историческій Вѣстникъ», кн. III; «Przegląd Historyczny», т. IV, кн. I; «Образование», кн. I—III. «Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія Книга I—III; «Swiat Slowianski». Том I. Krakow; «Русская Мысль», кн. I—II; «Русская Старина». Кн. I—III; «Университетскія извѣстія» (київські) №№ 1—3; «Былое» I—III.

Літературно-Науковий Вістник, книга I—II—III.

Мил. Грушевський. Справа українських кафедр і наші наукові потреби. (кн. I—III). Ст. 42—57, 213—220, 408—418.

Стаття ця, що явилась відгуком руху за націоналізацією української школи, котрий виник з кінцем 1906 року, містить в собі надзвичайно цінний огляд становища українознавства в російській офіційній науці — в давні часи і тепер, — зазначає необхідні дезидерати в цій сфері з точки погляду наукових інтересів і культурно національних потреб українського народу і, нарешті, детально-розроблений план наукових дисциплін, які треба запровадити до університетського викладання, щоб поставити українознавство в Росії як слід на науково-академічний ґрунт. Занедбання українознавства в науці проф. Грушевський вважає зявищем сумним і шкідливим не тільки з становища українського —

з погляду українців, які хотіли би пізнати ближче свій край і свій народ, але й з погляду загально-наукового: «життя українського народу записало занадто довгу сторінку в книзі історичного розвитку народів, щоб її можна було викинути, чи проминути, без шкоди для прагматичної зв'язі, для розуміння розвитку й обоюсторонніх впливів подій». Докори, які де-хто ставить на адресу українського громадянства за те, немов воно само винне в занедбанні українознавства, лічить проф. Грушевський зовсім безпідставними. „Соромно“ за таке занедбання, ганебне в очах усього культурного світу, мусить бути тим, хто взяв на себе управу й опіку над українським народом у Росії: їм має бути сором, що українське громадянство здобуло першу кафедру української історії у Львові, засновану австрійським урядом, що взагалі осередком наукового українського руху в останніх часах стало закордонне Наукове Товариство імені Шевченка, підтримуване (хоч і скупю) знов таки австрійським урядом, тим часом, як наш уряд, прославлений яко опікун покровджених і поневолених націй, тільки те й робив, що забороняв здобутки закордонної наукової роботи української у себе в Росії.

Мова для університетських викладів з українознавства повинна бути українська. Цього вимагають насущні інтереси культурного розвитку нашого народу. В наші часи, коли перестають існувати старі універсальні мови, культура національної мови робиться питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування. Ніякі аргументи против здатності нашої мови до університетської науки не витримують серйозної критики: досить вказати на українські кафедри в Австрії і на ту наукову роботу, яка там проводиться українською мовою. Не мають серйозного значіння й інші аргументи, як, напр., вказання на недостатку вчених, якіб володіли українською мовою і т. д.

Широкий рух за українськими кафедрами, який почався поперед усього серед київського студентства, а потім знайшов собі відгук в найрізноморідніших кругах українського громадянства, свідчить, що домагання цих кафедр зросло на ґрунті органічної потреби, яку почав відчувати український народ в культурній сфері. І ро-

бити якісь перешкоди для здійснення цього бажання, ставити якісь труднощі, виявляти своє неспочуття,—це значить політиканити, вносити в ясну й чисту культурно-наукову справу елементи національного шовінізму чи поліційних заходів, значить—політику виразних заборон українського національного життя замінити системою дрібних перепон і перешкод. Професорським корпораціям та університетським кругам така роля безумовно не личить.

Статя проф. Грушевського—поки що—одинокий голос ученого в справі українських кафедр, але він має тим більшу вагу, що це голос вченого найбільш компетентного зараз в усіх сферах українознавства і його поради мають велику практичну вартість; його вказівками доведеться скористуватись тоді, як доведеться приступити до реалізації наших теперішніх культурно-наукових дезідератів.

Мих. Грушевський. На українські теми. «Крячуть ворони», кн. II. ст. 318—329. «О любви кь отечеству и народной гордости», кн. III. ст. 497—506.

Під спільним заголовком «На українські теми» проф. М. Грушевський дрюкує нариси публіцистичного характеру про сучасне громадське життя на Україні. В першій статі оповідається про те, як віднеслась до переходу «Літературно-Наукового Вістника» зі Львова до Києва польська шовіністична преса в Галичині, тамошні москвофіли і російські реакційні газети. „Les extrémités ses touchent“ говорять французька приказка. І в даному разі вона блискуче виправдалась: польські гакатисти в Галичині і наші «истинно-русскіє» люди зійшлись у своїм ворогуванню до українського руху і, бачучи перші проблиски зміцнення сього руху, бачучи перші кроки до зближення обох частин української землі на ґрунті тісного духовного обміну і культурних зносин, простягли друг другу руки над головами українців. Польські україножерні газети—„Dziennik Polski“, „Słowo Polskie“ забили тривогу, почувши про перехід „Л.-Н. Вістника“ до Києва з метою тісніш звязати Україну з Галичиною. Особ-

ливо їх розплютали мотиви перенесення «Л.-Н. Вістника»,— виложені в статях проф. Грушевського,—що „ся тісна спільність з російською Україною pomoже Галичині виломитися з польсько-шляхетського ярма, і що для тої спільности Галичинна повинна струсити з себе польсько-німецькі культурні впливи, які так сильно роз'єднують галицьке життя від українського. Як то—вирвати Галичину з польських обіймів, в котрі історична Польша взяла свого меншого, некультурного брата“. Польські газети відкрили в справі „Вістника“ ні більше, ні менше, як „російську інтригу“, вбачаючи в цьому вплив російської культури, успіх російської державности, і звернулись до вірного сторожа польських державних інтересів—австрійського жандарма. „Галичанин“, не розібравши діла, спочатку був задоволений тісним духовним єднанням Галичини й України: мовляв українство більше пошкодить польському пануванню, ніж теоретичне москвофілство. Але, разом і з тим, „Галичанин“ киває головою й на австрійський уряд, який, мабуть, хоче зробити собі добрий ге-шефт на перенесенні центра ваги культурної української роботи зі Львова до Києва,—думає підбити під свої впливи російську Україну, принаймні правобічну. Російські реакційні органи побачили в цьому перенесенні погрозу «єдинству русскаго народа» і покликали на поміч офіційльних сторожів тої єдності. В результаті — Літ.-Наук. Вістник було зупинено на час воєнного стану в Києві. Це припинення, на щастя, скоро впало — разом із скасуванням воєнного стану. «Так сходяться з собою два контраста—оборонці історичної Польщі й заступники єдинства русскаго народу—на українській голові. „Бездна бездну призиває“, каже звісний афорізм. Як відомо, значіння його неясне, і українська побрехенька толкує, що це піп попа кличе на обід. Але я позволю собі думати, що воно має инше значіння — істинно-польські й істинно-руські люде подають собі руки над українськими головами. А як і не подають навіть, то й не подаючи, роблять принаймні те саме. Як не істинно-польським кием, то істинно-руською дубиною, а все цілять по українській голові».

Але українство не хоче вмерти. Українці не зрікаються тісних історичних, етнографічних та культурних звязків з великоруським народом, але протестують і будуть протестувати проти того, щоб в ім'я «єдинства русскаго народа» гальмувався природний розвій нашого народу, ставились перешкоди його культурним та національним потребам. Утиски можуть тільки ослабити моральний звязок, викликаючи цілим комплексом вище-згаданих умовин, і приклад цього ми вже бачили в бігстві українського слова до українського Єгипту. Навпаки — перенесення українського національного руху до Києва мусило б скрипити ті звязки і привести до дійсного «єдинодушія». Польське гайвороння вчуло це і поспішило з своїми доносами, піднявши своє крикання. Але російські бюрократичні сфери зістались глухі до інтересів тісного морального єднання українського й російського народів і всім своїм недавнім відношенням до української справи, а спеціально до „Літ.-Наук. Вістника“ виявили, що їм бажано знову вигнати наше слово до „Єгипта“. Їх душі не зрушає „єдинодушіє“, їм потрібне тільки „єдинообразіє“.

Статя «О любви къ отечеству и народной гордости» присвячена виясненню ваги моменту, який переживає зараз українська нація, її критичного становища, коли скрізь на всій лінії йде руйнування основ старого ладу і будується новий, який мусить одкрити широкі перспективи й для українського народу. І ці вимоги моменту, коли дійсно поставлено на терези історії—чи бути нам дозрілою нацією, якій судилось самостійне життя в'єднанні з іншими народами, чи, не тратячи марно сил, «спуститись на дно», ці вимоги не дають часу й місця на гамлетовські пози і метикування на тему «бути чи не бути»: мертва точка давно перейдена українським національним рухом, українська народність давно рішила «бути», і нашому поколінню доля й обставини судили не порішення цього питання, а тільки піклування про те, щоб в рішучий момент дати відповідний розмах цьому рухові, підтримати на крутому завороті тяжкий віз українського відродження й сировадити його на битий шлях національного життя. Треба всім перейнятися свідомістю великого обов'язку, який лежить в дану

хвилю на кожному чесному громадянині своїй землі і вірному синові свого народу, треба зрозуміти, що пасивність і байдужість в такий момент—це не просто квіетизм, але дезертирство, зрада. Ми можемо або виграти українську справу, коли виявимо потрібну енергію й активність, коли викрешем вогонь запалу в широкі масах українського народу, або програємо її, занепастимо традицію українського національного відродження.

З інших статей, що так або інакше торкаються українського народу в його сучасному культурно-політичному житті, зазначимо:

Ол. Грушевський. Сучасне українське письменство в його типових представниках. Ст. 62—69, 239—256, 429—440. Досі обговорені такі письменники: Ганна Барвінок, Ол. Кониський, Ів. Нечуй-Левіцьки, Панас Мирний.

Ів. Франко. Свобода і автономія. Кн. II, ст. 285—293.

М. Лозинський. З польсько-українських відносин. Кн. III, ст. 463—473. (Полеміка з шовіністичною польською часописю («*Świat Sławiański*»)).

Їгож — огляди «з австрійської України», кн. I—III, ст. 155—168, 330—346, 527—537.

Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Том LXXV, книга I, за січень 1907 р.

Мих. Грушевський. Памяти Никандра Молчановського (ст. 5—13). Коротенький некролог, оцінка праць небіжчика по українській історіографії і характеристика громадських поглядів його, особливо що-до українства, до якого пок. Молчановський відносився з найгорячішим співчуттям; зазначається тяжкий моральний стан небіжчика, його душевне роздвоєння, — як наслідок обставин життя, особливо — його службового становища. Згадка написана надзвичайно тепло й щиро.

Д-р. Ів. Франко. Студії над українськими народними піснями. (Ст. 14—83). Історично-критичний розслід українських пісень, при широкому користуванні порівняючим методом і всіми

данними старого нашого письменства. Стаття являється початком великої праці, задуманої по широкому плану. В цій книзі подано студії над такими піснями: I. Штефан воевода II. Іван і Маряна. III. Батько продає дочку турчинові. IV Брат продає сестру турчинові. V. Турчин купує сестру полонянку. VI. Теща в полоні у зятя.

Ол. Грушевський. По катастрофі 1708 р. Конфіскація земель у Мазепінців (Ст. 85—95). Автор взяв темою для своєї розвідки один з інтересніших моментів з історії політики російського уряду що-до України в поч. XVIII століття: конфіскація земельних маєтків у козацької старшини, яка була на стороні Мазепи і роздавання цих земель московським панам, — з метою зміцнити московський елемент на українському ґрунті. Це було початком того широкого розкрадання земельних засобів Гетьманщини, яке в таких широких розмірах було переведене вже за часів Катерини II-ої.

Д-р. В. Шурат. Увільнення злочинця дівчиною в Бродях 1727 року. (Ст. 96—103). Інтересний факт, поданий на основі документів, про увільнення злочинця дівчиною, що являє ілюстрацією старинного народного звичаю на Україні.

Д-р. Вол. Перетц. Кияне в світлі єзуїтських донесень. (Сср. 104—116). Матеріал, на основі листування єзуїтів, що переселилися в поч. XVIII ст. до Москви, виданого петербургською Археографічною комісією. В листах подається інтересна характеристика київської духовної інтелігенції тих часів, яких змальовано в прихильному дусі, яко людей досить розвиненої культури, безмірно вищих по своєму рівню від московців.

Miscellanea (Ст. 117—130): а) Лист Мазепи до коронного гетьмана Любомірського 1703 р., подав Ф. Голіщук; б) Причепок до історії останніх днів панщини в Галичині, подав Ів. Кривецький; в) з кореспонденції Миколи Устияновича, подав М. Мочульський. *Наукова хроніка*: новітні праці по історії вел. кн. Литовського в XV в., написав Б. Бучинський. Ст. 131 — 166. *Бібліографія*. Ст. 166 — 213. Обговорено 18 наукових праць з україно-й славянознавства.

Русское Богатство. Кн. I—II.

Р. Оленинъ. Крестьяне и интеллигенція. (Къ характеристикѣ освободительнаго движенія в Малороссіи). Кн. I—II. Ст. 247—268, 135—169. Автор на підставі своїх власних спостережень і газетного матеріалу подає пробу характеристики визвольного руху на Полтавщині і в Київщині, звертаючи особливу увагу на те, яку роль відіграла в цьому рухові сільська інтелігенція. Економічне становище українського селянства автор змальовує так: коли взяти полтавську губернію, яко одну з огнищ селянського руху, то побачимо, що біля 75% селянських господарств ведуть тут на півголодне існування, господарства ці не забезпечені власним хлібом і залежать безпосередно від сторонніх заробітків, які задля відсутності промислу на місті, мають випадковий характер. Наслідком такого економічного становища селянської маси являється атмосфера озлоблености й незадоволення, що з елементарною силою штовхали на шлях протесту й боротьби. Тиша, яка панувала по селах і хуторах полтавщини до масового селянського руху, була тишею перед бурею, і перші стихійні вибухи в Константиноградському й Полтавському повітах одразу викликали зворушення по всій губернії: в Лубенському повіті, наприклад, селяне насторожились і чекали, що ось-ось прийдуть «студенти» і почнуть ділити панську землю, а в сусідньому лохвицькому повіті по деяких селах обібрано було спеціальних ходаків для того, щоб вони вирушили на місця, де були розрухи, і довідались, як там ішла справа з землею. Незадоволення селян виливалось в гострій формі, і частенько на Полтавщині село і поміщицька садиба виявляли два ворожих стапа, між якими йшла завзята війна всіма способами.

Поруч з економічним фактором, цим головним нервом селянського руху, на Україні мало вагу й правове становище селян і козаків. Що до цього велике незадоволення було помітне серед більш заможних кругів сільської людности. У той час як сільська голота на перший план висувала економічні домагання, заможне козацтво почувало головним робом своє безправство і не скривало свого дуже неприхильного відношення до панування

в місцевому житті дворянства. Через те правові вимоги, висунуті в перший період визвольного руху, були близькі цим кругам, і вони швидко зорієнтувались в політичних питаннях; ось чому, коли ставились перші конституційні домагання з боку селянства, то тут видатна роль припадала на долю його заможних кругів, і цим сільська буржуазія зробила серйозну прислугу в ділі прояснення політичної думки і популяризації правової боротьби серед селянської маси.

Зрозуміла річ, що аграрна справа, в решті решт, опинилась в осередку домагань, які ставив визвольний рух. Інтересні спостереження що до того, як дивиться на справедливе порішення земельної справи наше селянство, зібрані д. Оленіним з засідань аграрних комісій, які скликали деякі полтавські земства. Тут виявилось, між иншим, що особливої прихильності в українській сільській голоті до приватної власності немає: селяне з певністю й свідомо висловлювались проти віддавання на правах приватної власності земельних наділів. «Взагалі патетичні заяви про інстинкти власності в українця не мають під собою реального ґрунту. При деякому аналізі економічних умовин України не трудно спостерігти, що селянська маса багато терпіла, але нічого позитивного не здобула від інститута приватної власності, а через те дивиться на нього, як на певне зло. Українець ще не колективіст в широкому розумінню цього слова, але все ж таки стоїть за узагальнення власності на землю».

На арену політичної боротьби українське селянство виступило з власними основами економічної платформи і з власними практичними вимогами. За ці вимоги стояло воно з надзвичайною упертістю. Воно виступило і з власною критикою існуючого режиму в сфері правовій, і висунуло через те з по між себе власних «злонаміренних» агитаторов», ентузіястів—борців за народню волю і торжество справедливости.

Вплив інтелігенції в тих місцях, де він виявився в чому небудь у дореволюційну добу, зазначився переважно у змаганнях підняти духовну і матеріальну культуру селянства. Елементи чисто політичної пропаганди мали дуже мінімальні розміри. Від-

чуженість між «панами» і селянством, яко наслідок історичних умовин, відіграла тут значну роль, так само як і властива українському селянству політична консервативність. Проте культурна робота інтелігенції мала свій певний вплив: кому доводилось влаштовувати «мітинги» або провадити розмови з селянами на політичні теми, тому легко зауважити різницю в степені політичного розуміння селян тих пунктів, де функціонувала добре поставлена земська школа, де влаштовувались вечірні курси, народні читання, особливо-де були організовані коопераційні та інші спілки, і тих сел, де цього нічого не було.

Що до діяльності чисто-революційних елементів на селі, то тут д. Оленін зазначає, що представникам партійних організацій доводилось координувати свої боеві гасла з основами народного світогляду, щоб не одхилити селянство од себе. Гіркий досвід навчив с.-д., що поки вони будуть рахуватись з догматикою дд. Каутських, Леніних та ин., і йти в супереч домаганням Грицька й Степана, вони не матимуть успіха на селі. Так було, наприклад, при пропаганді республіканських ідей на селі: селяне виявили себе переконаними прихильниками монархізма.

Торкаючись впливу преси, яко провідника нових ідей в народні маси, д. Оленін признає, що Україна була тут в особливо несприятливих обставинах, через заборону української періодичної преси і взагалі літератури. «Для кожного очевидно, яке обурююче пасивство роблено на протязі десятиліть над багатоміліонним українським народом, насильство, яке в результаті не тільки не паралізувало національний рух, але навпаки, зробило справою честі для культурного українця обороняти свою національну мову і дбати про її розповсюдження. Взагалі сей безглуздий утиск запоміг розвитку серед української інтелігенції різкого опозиційного духу, і їй по формі й степені участі у визвольничій боротьбі серед інших національних груп інтелігенції належить одне з найвидніщих місць. Але при цьому не можна не зауважити, що до самого останнього часу ідеї національного відродження і відновлення природних прав української мови були здобутком переважно інтелігенції: співчуття цій боротьбі в народ-

ній масі було дуже незначне: зазначалось навіть неприхильне відношення. В цьому не можна, розуміється, добачати якісь космополітичні течії; просто, при невисокому культурному рівні і тяжких економічних умовах, серед українського селянства взяли гору тенденції однобочного утілітаризму, що паралізували й маскували слабо розвинену чутливість до національного гніту. Літературні твори на українській мові, при деякому пристосованні до живої мови, мали на Україні серед селянства більший успіх, ніж навіть популярні твори на російській літературній мові... Взагалі через цей штучний тормаз вплив друкованого слова на Україні був ослаблений.

Указ 12 декабря пройшов на селі непомітно. Інакше вплинули на селянство події 9 січня: вони зробили на їх глибоке вражіння. Указ 18 лютого 1905 сенатові що до права петіцій мав взагалі чимале значіння в справі притягання селянства до участі у визвольному рухові, хоча селяне дуже пізно про нього довідувались: адміністрація зовсім не дбала про те, щоб повідомити людиність про нього. З цього часу почалось підготовлення селянства до масової участі в політичній боротьбі. Інтелігенції в значній мірі належить заслуга вияснення для селян ідей конституціоналізма. «Про який небудь специфічно-аптіконституційний настрій селянина говорити не приходиться. Український селянин на стільки розумний, щоб розбірати, що гарне, а що погане. Тому то завжди досить бувало вияснити селянинові, що в дійсности державою правлять чиновники і що бюрократія являється винною в тяжкому становищу селянства і нещастя країни у японській війні, як йому робилось ясным, що одинокий вихід— конституція».

Найбільш зручним місцем для здійснення права петіцій і єднання селянства з інтелігенцією з'явилися сільсько-господарські товариства, яко організації, признані законом. Ці товариства об'єднали переважно заможних селян, серед яких було чимало козаків і тут конституційні домагання ставились з більшою рішучістю, ніж серед голоти. Взагалі сільська буржуазія немало прислужилась для популяризації ідеї правової боротьби. Інакше

дивилась вона на земельну справу, але й питання було в тому— як відібрати землю, чи за гроші, чи без викупу.

Булигинську конституцію українське селянство зустріло байдужо. Але з цього ще не можна робити висновку, що ідея бойкоту мала якийсь серйозний успіх серед селянства: для здійснення її не було ні відповідних засобів, ні шляхів. Мало свій вплив і те, що на Україні по виборчому закону 6 августа з'їзди повітових земельних власників усеж таки опинились в руках уповноважених від дрібних власників-козаків, і на цьому будувала свої плани опозиція.

Маніфест 17 октября і коректив до нього—закон 3 ноябрю були для селянства несподіванкою; селянство стояло осторонь від страйкового руху; ніяких маніфестацій і радощів маніфести ці не викликали. Коли період од 18 лютого до 6 августа можна вважати часом перших спроб інтелігенції втручатись до політичного життя на селі, то 17 октября стає початком широкої і порівнюючи масової діяльності інтелігенції на політичній арені. Сільська інтелігенція після 17 октября зітхнула вільніше і повірила, що вороття старому ладові вже немає; вона приступила до організації селянства в селянські спілки і старалась паралізувати стихійні вибухи. Успіх її так приголомшив місцеву адміністрацію, що вона не знайшла нічого кращого, як прохати в критичний момент заступництва в проводирів руху і тим збільшувала їх авторитет.

Особливий успіх серед селянства здобула собі селянська спілка (крестянський союз). Головною причиною успіху спілки треба вважати відповідність її платформи народньому світоглядові. Ця, так мовити, народність спілки висловилась в основних вимогах аграрної програми і в деякій уміркованості у домаганні корінних політичних реформ, що одріжняє селянську спілку від крайніх політичних організацій. Ідея націоналізації землі, на якій полягає аграрна програма спілки, не тільки близька народньому світоглядові, але, можна сказати, народ власним розумом дійшов до неї, бо всі народні плани й мрії що-до справедливого порішення земельної справи обхоплюються ідеєю націоналізації.

Селянські спілки виникли не стільки по ініціативі інтелігенції, як самих селян. Треба було тільки інтелігентного почину для руху, а саме—досить бувало інтелігентові, а іноді й передовому селянинові влаштувати в якійсь окрузі одну або дві спілки, як чутка про це розходилась кругом і до ініціатора купами починали приходити представники з різних сел, і навіть з другого повіту з проханням приїхати і влаштувати спілку.

З проб внести до програми селянської спілки поправки місцевого характеру д. Оленин зазначає внесення полтавськими українськими інтелігентами постулату автономії України. «Але, принаймні зпочатку, успіх цього постулату був досить непевний. Так, на раді селян-делегатів, висланих до Полтави для участі в аграрній комісії економічної ради полтавського земства, чути було голоси проти цього внесення. Далі на місцях треба було дуже докладних пояснень, і все ж таки на селян домагання автономії великого вражіння не робило і їх готовність боронити її не могла подавати великого довірря».

Не дивлячись на коротке існування селянських спілок, яко легальних організацій, вони послужили стримуючим чинником що до аграрних розрухів. Та проте адміністрація наважилась знищити цю крамольну організацію до краю. Почались репресії, пореслідування проводарів руху, карні експедиції, що так вславили дд. Шіпіна й небіжчика Філонова і терор цей не затих і досі. Ще поки адміністрація не робила нічого, поміщики взялись задавлювати рух своїми способами. Так, наприклад, в лохвицькому повіті шкілька рада заборонила вчителям приймати участь в селянській спільді. Були спроби внести різницю між селянами й козаками, але, нарешті, панічний переляк взяв гору над тверезими міркуваннями і жажда репресій запанувала над усім: боевим гаслом зробилось: «давайте війська». До цього дійшли навіть ліберальні колись земці.

Урядові репресії не в силах були зупинити народний рух; навпаки: вони скоріше зміцнили свідомість необхідности радикального зруйнування існуючого ладу. Селянство ще стоїть далеко від об'єднання й організованости, що необхідно для того, щоб

забезпечити перевагу його ідеалів. Може бути чекає нас ряд гірких розчарувань і невдач; можливо, що не раз це розженуть Думу, що будуть державні перевороти, хвилі громадської реакції і. т. д.—неможна проте губити віру в конечну перевагу справедливости. Руське селянство подало небувалий в історії приклад довготерпіння, треба сподіватись, що воно виявить і незнану досі упертість в боротьбі за «землю і волю».— Так кінчає д. Оленін свою надзвичайну цікаву і ґрунтовну статтю. До історії останніх років на Україні вона дає дуже повний і цікавий матеріал.

У І-ій книзі «Русск. Богат.» уміщено переклад оповідання М. Коцюбинського «Онъ идеть» (ст. 105—113). Переклад підписано літерами Л. Ш.

Историческій Вѣстникъ, кн. Ш.

С. С. Орлицькій. *Южно-русская республика.* (Изъ історії освободительнаго движенія) Ст. 875—905. Стаття ця була обговорена в Ш-ій книзі «України».

Мордовцевъ въ Саратовъ. (Новые матеріали къ біографіи). П. Л. Юдина. Ст. 922—939. Стаття подає відомости більше про дружину покійного письменника — Ганну Ніканоровну Залетаєву (по першому чоловікові—Пасхалова), ніж про його самого. Оповідается період перебування Мордовця в Саратові після скінчення університету (1854 р.) і його службу в губернському правленні. Цікаві де-які подробиці про початок літературної діяльності Мордовця, яка припадає, як доводить д. Юдін, на 1854 р. Під впливом Костомарова, що перебував тоді на засланні в Саратові, Мордовець почав збирати думи, пісні, перекази, задумав видати окремий збірник українською мовою, щоб «распространить и сберечь» цю мову. Але першій пробі не посчастлило. Подорож Мордовця в октябрі 1854 року до Петербурга, щоб здобути дозвіл на видання, не мала успіху. Після історії з кирило-мефодієвським братством уряд дивився неприхильно на українське письменство. Видання збірника довелось відкласти на деякий час. (Видано його аж у 1859 році). Ця невдача дуже зажурила Мор-

довця. Д-ій Юдін подає в своїй статті список праць Мордовця друкованих у саратовських «Губернскихъ Вѣдомостяхъ».

В. Даниловъ: Екатеринославскій областной музей имени А. Н. Поля. Ст. 1021 — 1032. Коротенькі відомости з історії Катеринослава і опис музею імени Поля. Музей засновано за ініціативою катеринославського наукового товариства і губернатора графа Ф. Келлера. Багато праці коло спорудження музею поклав проф. Еварницький, що подарував музею свою цінну збірку древностей. Земство призначило на будову музею 100000 рублів. В музеї є історично-археологічний відділ, в якому зібрано багато старинних церковних річей і кілька іконостасів, біля 40 чаш, 50 євангелій, до 100 хрестів і т. д. Етнографічний відділ склався з колекцій, зібраних у харківщині народним учителем В. Бабенком. Губернське земство призначило на етнографічний відділ 9000 рублів. Д-ій Бабенко об'їхав Катеринославщину і по програмі, виробленій проф. Еварницьким, зібрав багато етнографічних матеріалів. Мінералогічний відділ склався з жертв, які йшли від інституцій гірничого відомства.

Найбільш цікава для українця колекція запорозької старовини, що міститься в окремій залі. Тут перш за все стоять біля дверей три запорозьких гармати. На стінах багато портретів діячів української історії, як в копіях, так і в оригіналах, між портретами—відомий козак Мамай. Ціла вітрина містить в собі колекцію запорозьких люльок: тут і маленькі люлечки, білої, сірої, жовтої та інших колірив глини. Є й великі турецької роботи, оправлені в мідь. Єсть кілька річей з запорозького вбрання—жуцани, шаровари, пояса. З окремих річей запорозького відділу варті уваги: сволок з будинку кошового Ігнатовича з налещю 1746 року, натруска для пороху 1759 року, кілька шабель, пістолів, рушниць і навіть запорозький годинник з боєм.

Єсть річі дуже цінні. Так, наприклад палиця кошового Пилипа Федоровича Лантуха, що вмер 1764 року в самарському монастирі на 101 році життя. Ручка палиці оздоблена дуже розкішно: по перламутру п'яцьковано золотими купідонами, брільянтами, рубінами, сафірами, а зверху ручки золотий жук.

У запорозькому відділі, в окремій вітрині переховуються: світло-блакитний жилет Н. Гоголя, про належність якого славному письменникові можна впевнитись з листа П. Куліша, що мається тут ж і з надписі самого Гоголя; манускрипт Т. Шевченка з його автобіографією, лист його до М. Щепкина од 4 січня 1858 року і папери, що стосуються до перебування Шевченка в Новопетровській кріпості.

Церковний відділ, самий багатий, міститься у двох кімнатах. Багато річей тут належали колись запорозьким храмам. Тут ж відомий образ «Покрова Пресвятої Богородиці», де внизу намальовано запорозькі клейноди, а по боках групи запорозьців. З рукописів цього відділа заслужує уваги учительне євангеліє XVI століття, дуже похоже на Пересопницьке.

Середня головна зала музею присвячена українській етнографії. Тут велика колекція писанок, річі, що торкаються весільного рітуала, струменти різних майстерств, музичні струменти, гончарні вироби, одежа, килими, рушники, моделі будівель і т. д. У двох кімнатах містяться колекції: мінералогічна, зоологічна, іхтіологічна, ентомологічна і ботанічна.

У відділі *бібліографії* подано рецензії на такі видання: 1) «Акты и документы, относящиеся къ исторіи Кіевской академіи. Отдѣленіе II. (1721—1795 гг.). Томъ III. Съ введеніємъ и примѣчаніями Н. И. Петрова. Кіевъ. 1906». (Ст. 1043—46; автор рецензії — А. Я.) 2) «Краткій историческій очеркъ виленской комиссіи для разбора и изданія древнихъ актовъ 1864—1906 гг. Составилъ членъ комиссіи Арс. Турцевичъ. Вильно. 1906». (Ст. 1046—47, пр.-доп. А. Н — скій). 3) «Проф. Н. Θ. Сумцовъ. Изъ украинской старины Харьковъ. 1906». (Ст. 1049—50; А. Я.).

Przegląd Historyczny. Том IV. Warszawa 1907.

Rumbold z Połocka. Rafał Korsak, metropolita Rusi (1601—1642). Докінчення біографії відомого уніятського мітрополита із спеціальним зазначенням його заслуг для «святої Унії»: праця

писана дуже в апологетичному й ультра-клерикальному тоні. Автор вихвалює митрополіта особливо за його релігійну терпимість і нежадібність до багатства: «В 1635 році Річ Посполита оголосила за приводом монарха засади рівноправства православних з уніатами, забезпечила становище православного митрополіта в Києві, отдаючи Петрові Могилі окрім печерського монастиря ще монастирі кириловський і видубицький з приналежними їм маєтками, що були вільні після смерті Вельямина Рутського (1637). В порівнянні з своїми попередниками Рафаїл К. мав значно зменшені доходи митрополичого столу, при збільшених одночасно видатках, викликаних частим перебуванням в Римі. Проте немає й тіні скарги на його жадібність, визиск або здирство. В тестаменті нема знаку, що він значно збогатив родину. В жерелах до історії Унії за часів Володислава IV нема ні разу, в період 1638—1648 року, відомостей про скарги козаків (не православних взагалі або дісидентів) на релігійний утиск, на надужиття і гвалти, зроблені уніатами. Релігійне питання не входило в склад чинників, які перед смертю Володислава IV внесли розбрат між козацьчиною й рештою Річи Посполитої; нема ні одного, ствердженого джерелами факту, який би доводив, що на Україні, на козацьких землях, виконування пунктів «заспокоєння» стрінулося б з труднощами, опіранням або шкодою для православних». Невважаючи на те, що автор каристався архівними матеріалами, праця його не дає майже нічого нового для характеристики початків Унії на Русі. До історичної об'єктивності й наукової безсторонності йому ще далеко.

Образованіє. Кн. I - II—III.

В. Инсаровъ. „Національний вопросъ и марксизмъ“. (Кн. I—II). Автор, стоячи на ортодоксально-марксистській точці погляду, трактує національну справу як питання, що для робочих мас являється річчю другорядною, а через те й немає, на думку автора рації в існуванні національних організацій пролетаріату, інтереси якого прекрасно захищає інтернаціональна

соціально-демократія. Філософічна частина статі зовсім неясна і повна суперечностей, особливо там, де автор силкується схарактеризувати, що таке нація і обгорює національні типи культури. Розглядаючи національне питання в Росії, автор надає йому тимчасовий характер, запевняючи, що з перевагою демократії над старим ладом зникне всякий ґрунт для поневолення одної нації другою, одже в Росії національне питання розв'яжеться тоді само собою і перестане існувати серед живих питань біжучої хвилі. Автор не згоджується з тим становищем що до національної справи, яке заняли національні соціалістичні організації в Росії, наприклад польські й єврейські (Бунд), вважаючи його за анти-пролетарське. Взагалі стаття д. Інсарова зовсім не розв'язує національного питання і з марксистської точки погляду зовсім не переконує, що для робітників національна свідомість не грає жадної ролі і що національні організації пролетаріату являються не то що зайвими, але й шкідливими для справи емансипації пролетаріату з його теперішньої неволі в капіталізма.

„Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“. Книги I—III.

Баронъ А. Э. Нольде. Забытая попытка кадификаціи литовско-русскаго права при графѣ Сперанскомъ. Продовження статі, що почалась друком в XII кн. Ж. М. Н. Пр. за 1906 рік. Містить, між иншим нарис історії «малоросійскаго права», і характеристику правових відносин на лівобережній Україні до того часу, коли було скасовано магдебургське право на лівобережній Україні (1827 рік) і в Києві (1835). Праця писана на підставі Архіву «Государствениаго Совѣта» і бере на увагу досліди Бершадського, А. Кістяковського, Ф. Тарановського та ин.

«Swiat Slowianski». Том I. Kraków.

В перегляді славянської преси стаття д-ра Фелікса Конечного (редактора журпала) з приводу боротьби українців за уні-

верситет у Львові. (ст. 217—223). Д-ій Конечний вважає відому— демонстрацію українських студентів у Львові 10 січня ц. р. за напад ватаги бандитів, напад, обміркований і влаштований заздалегідь: властивою метою боротьби був не український університет, а поглиблення пропасти між поляками й українцями. В усьому винна «німецька інтрига»; німцям, мовляв, вигідно користуватись українцями, яко знаряддям проти поляків, а українці на стільки нерозвинені, що дають себе обдурити і втягнути в безглузду боротьбу з польською культурною нацією, якій самі так багато завдячують. Вкінці—цінічне знущання з голодовки українських студентів, які, на думку д. Конечного, тільки спровокували голодовку, яко способ політичного протесту.

Щоб довести всю безпідставність домагань українців, у відділі «хроніки» уміщено замітку «Утиски українців в Галичині» (ст. 237 — 238), де доводиться цифрами, що українці мають з польської ласки стільки добродійств, що повинні б тільки дякувати, а коли вони виступають з якимись протестами, то се—або німецька інтрига, або прирожденна дикість і поляконенавість українців. Такі статі про українців містить польський орган, що має метою служити славянській єдності і змагається до утворення всеславянської братерської спілки з осередком у Варшаві.

„Русская Мысль“. Кн. I—II.

У відділі бібліографії—рецензія на *«Т. Г. Шевченко. Кобзарь в переводъ русских писателей. Редакція Бълюсова. Изданіе тов. «Знаніе»»*. Зазначається цілий ряд неправильних і неточних перекладів. До самої ідеї перекладання Шевченка на російську мову рецензія відноситься дуже врихильно і висловляє бажання, щоб появились переклади поезій раніше заборонених.

„Русская Старина“. Кн. I—II—III.

А. Лотоцький. На поворотъ. (Стаття ця була обговорена в III книжці нашого журналу).

— „**Университетскія Извѣстія**“ (київські). № 1—3.

Л. Яновскій. Политическая деятельность Петра Скарги. (кн. III). У відділі критики (кн. I) огляд проф. В. Перетца «Новые труды по источниковѣ дѣнію древнерусской литературы», містить в собі перегляд праць Э. Соколова, І. Бичкова, А. Тітова, М. Сперапського, С. Недешава про джерела староруського письменства і палеографії.

«**Вылое**», книга I—III.

А. М. Коваленко. «Князь Потемкинъ Таврический». (Окончание). Ст. 88—117, 46—70. Ці спомини д. Коваленка друкувались первісно в англійському журналі «The Strand Magazine» і потім у «Літ.-Науковому Віснику за 1905 рік. Про те, що це переклад з українського, нічого не згадується.

А. Н. Бахъ. Воспоминанія народовольца. (Окончание). Ст. 117—155. 200—237. На початку споминів розділ: «Кієвскіе революціонеры въ началѣ 1882 года»,—про київську організацію «Народной Воли». Організація мала свою друкарню і мала зносини з робітниками та інтелігенцією, — переважно студентами. Були зносини з студентами Духовної академії (Дух. академія була аж до арешту Дашкевича в 1884 році «сущимъ пріотомъ для нелегальныхъ революціонеровъ»), і з народними вчителями в Переяславльському та Гадяцькому повітах на Полтавщині а також на Поділлі. Автор споминів видав у партійній друкарні, між иншим прокламацію: «Къ украинскому народу». Про неї він згадує: «ця прокламація була написана мною на «малорусскомъ нарѣчїи», яке я добре знаю, і так вподобалась українофілам, центр яких був у Києві, що вони взялись навіть її розповсюджувати, на дивлячись на її соціалістичний зміст; особливо припала до смаку моя прокламація народним учителям, по їх словам вона служила прекрасним знаряддям для пропаганди».

В 1882 році існувала в гадяцькому повіті ціла організація народних вчителів, яка присилала двох делегатів до Києва для зносин з тамешніми революціонерами.

Спомини д. Баха дають в загалі дуже мало матеріалу для характеристики громадського руху на Україні в початку 80 років і знайомлять нас більше з подробицями життя й організаційної діяльності революціонерів; діяльність ця мала в собі зовсім небагато місцевих—локальних рис. Революціонери дуже часто міняли місця свого перебування і так само легко акліматизувались десь у Ярославщині, як і в Києві: так було й із самим д. Бахом.

В 1-й книзі (ст. 300—304)—широка і дуже прихильна рецензія С. Русової на книгу: «А. Я. Єфименко. *Исторія українського народу*. Вып. I и II. Спб. 1906».

Д. Д—но.
